

Afrikan itärannikon islamisoitumisen historiaa ja lähteitä

Islam on kristinuskon ohella itäisen Afrikan valtauskonto. Tässä artikkelissa tarkastelen Afrikan itärannikon islamisoitumisen historiaa. Rajaan katsaukseni koskemaan niin sanottua swahili-rannikkoa, jolla sijaitsevat nykyiset Somalian, Kenian, Tansanian ja Mosambikin valtiot. Ajallisesti tarkasteluni kattaa ajan islamin varhaishistoriasta portugalilaisten tuloon asti eli suurin piirtein ajanjakson 600–1500. Erityisesti keskityn käytettävissä olevien lähteiden esittelyyn ja tarkasteluun. Pohdin arabialaisten aikalaislähteiden pohjalta, mikä muslimien anti oli paikalliselle kulttuurille ja uskonnolliselle ympäristölle. Ennen lähteiden tarkempaa läpikäymistä luon katsauksen islamin leviämiseen Itä-Afrikan rannikolla. Kaiken kaikkiaan alueen islamisoituminen oli hidaskäyttö, joka kytkeytyi paitsi ryöstelyyn ja orjakauppaan myös rauhanomaiseen sosiaaliseen kanssakäymiseen ja kaupankäyntiin. Afrikan itärannikon islamisoituminen tarjoaa mielenkiintoisen paralleelin alueen myöhemmälle historialle, jossa kristityillä eurooppalaisilla ja kolonialismilla on tärkeä rooli. Tarkastelen myös orjakauppaa globaalissa kontekstissa.

ISLAMIN LEVIÄMINEN ITÄ-AFRIKAN RANNIKOLLE PÄÄPIIRTEISSÄÄN

Islam levisi Afrikan itärannikolle kahdella toisiinsa kytkeytyneellä tavalla. Ensinnäkin alueelle asettui

asumaan muslimeita Arabian niemimaalta ja Persiasta, toiseksi paikallisväestö alkoi kääntyä islamiin. Lähteet eivät usein tee selvää eroa näiden kahden eri prosessin välillä, vaikka se nykyhistorioitsijaa kiinnostaisikin. Lähteiden pohjalta on myös vaikea luoda tarkkaa kuvaa niistä tapahtumaketjuista ja syistä, jotka saivat ihmisiä kääntymään islamiin.

Islaminuskokoiset arabi- ja berberivalloittajat tunkeutuivat Afrikan pohjoisosiin 600-luvun puolivälissä. He valloittivat Saharan pohjoispuolisen alueen aina Espanjaa myöten. Tämä ensimmäinen valloitusaalto pysähtyi 720-luvulle tultaessa. Islamiin kääntyneet berberit puolestaan kuljettivat uskonnon seuraavina vuosisatoina Saharan eteläpuolelle. Kauppareittien myötä islam levisi edelleen moniin tärkeisiin kauppakaupunkeihin. Kauppiaat olivat tärkeässä osassa arabialais-islamilaisten kulttuurin ja islamin uskon leviämisen kannalta. Koska laki on islamissa keskeinen, uusi uskonto takasi jossain määrin yhtenäisen eettisen säännösten. Tämän vuoksi kauppiaat olivat usein ensimmäisten kääntynneiden joukossa. Miespuolinen muslimi saattoi liikkua islamilaisten kulttuurialueen sisällä verrattain vapaasti, oli hänen etninen taustansa mikä tahansa. Islam levisi maitse kuitenkin hyvin hitaasti Saharan eteläpuoleiseen Afrikkaan.

Muslimivalloitukset sitoivat yhden imperiumin alle valtavan suuren maantieteellisen alueen, johon

kuului myös Intian valtameren länsiosat. Muslimit ymmärsivät jo varhain, että Intian valtameri ulottuu Afrikasta Kiinaan ja kirjoittivat kuvauksia merireiteistä. Uuden, arabialais-islamilaisten imperiumin synty ja kukoistus eivät perustuneet pelkästään voimaan vaan myös talousihmeeseen. Vanhojen kulttuurialueiden, Syyro-Palestiinan, Persian ja Egyptin yhteen liittäminen loi valtavan voimakkaan talous- ja kauppaa-alueen. Mikä vielä merkittävämpää, muslimivalloitukset yhdistivät Intian valtameren ja Välimeren.¹

Eritoten Arabian niemimaan eteläosissa asuneiden arabialaisten ja Itä-Afrikan rannikon asukkaiden kontakteista on säilynyt varhaista todistusaineistoa. On syytä mainita, että eteläarabialaisia ei voi varsinaisesti kutsua arabeiksi, sillä he puhuivat eteläarabialaisia kieliä, eivät arabiaa, eivätkä he identifioituneet arabeiksi. Klaudios Ptolemaios (k. 165)² kertoo maantieteellisessä teoksessaan arabialaisten ja Itä-Afrikan rannikon asukkaiden keskinäisistä avioliitoista ja mainitsee, että arabialaiset ymmärsivät paikallista kieltä.³ Aivan islamin synnyn ajoilta ei kuitenkaan ole lähteitä, joten on mahdotonta tietää, miten tiiviit suhteet arabialaisilla oli Afrikan rannikolle. Suhteita on kuitenkin ollut, mistä on todisteena arabiankielissä historiankirjoituksessa mainitut Mesopotamian alueella 600-luvun lopussa ja myöhemmin 800-luvulla syttyneet orjakapinat. Nämä orjat olivat *zanjeja*, Itä-Afrikasta peräisin olevia mustia.⁴ Islaminaikaiset ja -uskoiset orjakauppiat ovat siis jatkaneet jo Klaudios Ptolemaioksen mainitsemää orjakauppaa Itä-Afrikassa. Muslimeita oli ainakin vierailevina orjien ostajina tai muina kauppiaina jo 600-luvulla, joskin heidän läsnäolonsa lienee ollut varsin marginaalinen ilmiö.⁵

Kenties 700–900-luvulta lähtien Itä-Afrikan saaristoon asettui asumaan Arabian niemimaalta ja Persianlahdelta meritse tulleita muslimikauppiaita, jotka loivat kauppayhteyksiä myös sisämaahan. Varhaisen kaupan kannalta tärkeimmät keskukset Lähi-idässä olivat Bagdad, Basra ja Persian kaupungit kuten Shiraz. Kaupan kasvu houkutteli lisää muslimeita muuttamaan Itä-Afrikan rannikolle, missä islam levisi myös etelään noin vuosina 1000–1300. Sinnekin syntyi kauppakeskuksia, jonne asettui siir-

tolaisia sekä Arabian niemimaalta että kauempaa Persiasta ja Intiasta. Islamin leviäminen alueelle ei kuitenkaan ollut pelkästään rauhanomaista, sillä muslimit tekivät alueelle myös ryöstö- ja valloitusretkiä.

Paikallinen väestö ja maahanmuuttajat muodostivat etnisesti ja kulttuurisesti moninaisia yhteisöjä. Niiden muodostamat kauppakeskukset saivat sisämaasta vientituotteensa, jotka he myivät Arabian niemimaalta ja Persianlahdelta vuosittain tuleville kauppalaivoille. Asutuskeskukset olivat itsenäisiä; keskinäiset suhteet vaihtelivat vihamielisyydestä liittoutumiseen. Aika ajoin joku keskuksista kuten Kilwa (eli Kilwa Kisiwani), Pate tai Mombasa nousi hegemoniseen asemaan ja pystyi alistamaan muita.⁶

Rannikon ja saarten alkuperäiset asukkaat kääntyivät islamiin vähä vähältä, mutta eivät arabisoituneet, joskin heidän kielensä omaksuivat lukuisia lainasanoja arabiasta. Tarkkojen vuosilukujen antaminen Itä-Afrikan islamisoitumisessa on lähteiden epätarkkuuden ja niukkuuden vuoksi kuitenkin vaikeaa. Käsittelen tätä ongelmaa tarkemmin alla. Ajan myötä rannikko ”valloitti valloittajansa”: siirtolaiset sulautuivat pitkälti alkuperäisväestöön, ja alueella kehittyi uusi kieli, swahili, josta tuli alueen muslimien yleiskieli. Se sisältää verrattain paljon arabialaisia ja persialaisia lainasanoja mutta on rakenteeltaan bantukieli. Syntynyt kulttuuri säilytti paikallisen leimansa. Se ei ollut tuontitavaraa, vaikka jotkut varhaisemmat tutkijat ovat väittäneet niin.

Islam ei levinnyt rannikolta sisämaahan ennen modernia aikaa. Näyttää siltä, että sisämaan asukkaat, jotka kääntyivät islamiin, muuttivat itse rannikolle eivätkä julistaneet uutta uskoaan eteenpäin lännempänä. Varhaisissa lähteissä rannikon kaupunkien suhde sisämaan asukkaisiin kuvataan vihamieliseksi. Yksi syy islamin pysähtymiseen rannikolle saattaa olla Intian valtamerellä käyty orjakauppa. Koska muslimi ei saa orjuuttaa toista muslimia, oli taloudellisesti kannattavaa olla levittämättä islamia alueille, joilta voitiin edelleen hankkia orjia. Orjia lukuun ottamatta sisämaa tarjosi vain vähän kauppataavaraa rannikolle. Rannikosta noin 15 kilometrin päässä alkava *nyika*, karu ja kuluttava erämaa, on aina toiminut luonnonesteinä sisämaan ja rannikon välillä. Toiset tutkijat ovat tosin painot-

taneet rannikon ja sisämaan kulttuurien samankaltaisuutta ja kyseenalaistaneet swahili-kulttuurin erityislaadun, jota aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu.⁷

Orjuuden oikeutus islamilaisessa ajattelussa ei ollut rotuun vaan uskontoon sidottua. Islamilaisen alueen ulkopuolella asuneita ei-muslimeita saatettiin orjuuttaa periaatteessa vapaasti. Ihonvärillä ei ollut varsinaista merkitystä tässä prosessissa, mikä on mielenkiintoista, jos tätä verrataan myöhempään eurooppalaiseen ja transatlanttiseen orjakauppaan. Valkoiset eurooppalaiset pyrkivät orjuuttamaan nimenomaan henkilöitä, joiden ihonväri poikkesi heidän omastaan. Niinpä miltei jokainen Amerikkoihin tuotu musta oli orja ja jokainen orja oli musta. Orjuus näkyi päällepäin. Vaikka orjat käännyttiin kristinuskoon, heillä ei ollut yhtäläistä asemaa yhteiskunnassa. Orjien vapauttaminen oli harvinaista, ja orjuus periytyi suvussa.

Tämä poikkeaa muslimien harjoittamasta orjakaupasta. Muslimitkin pyrkivät käännättämään orjansa omaan uskontoonsa, islamiin. Mutta koska toista muslimia ei saanut orjuuttaa, oli suotavaa vapauttaa orja jossain hänen elämänsä vaiheessa. Lisäksi muslimiksi kääntyneiden orjien jälkeläiset syntyivät vapaina muslimeina. Tämä tarkoitti muslimien orjakaupan kannalta kahta asiaa. Ensinnäkin orjia käytettiin pikemminkin palvelijoina sisätoissa kuin esimerkiksi raskaissa rakennustöissä, koska orjat yleensä saivat vapautensa jossain vaiheessa, eikä isännän tämän vuoksi ollut suotavaa toimia ”orjapiiskurin” roolissa. Toiseksi uusia orjia täytyi tuottaa tasaisella tahdilla, koska orjuus ei usein periytynyt. Orjatalouden näkökulmasta oli siis kannattavaa, jos muslimien asuttaman alueen lähellä oli toinen, ei-islamisoitunut alue, josta saattoi käydä tasaisin väliajoin ryöstämässä uusia orjia.⁸

LÄHTEET JA NIIDEN ANTAMA TIETO

Itä-Afrikan islamisoitumisesta on kolmenlaisia lähteitä: 1) arkeologisia, 2) kirjallisia ja 3) suulliseen perimätietoon perustuvia lähteitä. Näistä vain arkeologinen aineisto antaa luotettavaa ja dokumentaarista evidenssiä, mutta senkin tulkitseminen on usein kiistanalaista. Kirjallinen aineisto, kuten arabiankieliset historialliset teokset, on usein aika-

laisaineistoa, mutta ei tarkkaan ottaen dokumentaarisista. Esimerkiksi arabiankieliset lähteet sisältävät paljon materiaalia, jota täytyy pitää kaunokirjallisenä ja fiktiivisenä. Tästä huolimatta arabiankieliset tekstit muodostavat tärkeimmän lähdekorpuksen. Suulliseen perimätietoon perustuvat lähteet ovat monella tapaa ongelmallisia, eikä niitä voi kunnolla käyttää islamisoitumisprosessin historian tutkimuksessa. Seuravaksi kuvaan kutakin lähdeyhmää tarkemmin.

Arkeologiset lähteet

Laajamittainen arkeologinen tutkimustyö Afrikan itärannikolla on vielä lapsenkengissä, mutta on viime vuosikymmeninä lisääntynyt. Uusin arkeologinen todistusaineisto varmistaa esimerkiksi varhaisen (800-luvun alun) islamilaisen asutuksen Lamun saaristossa (nykyisessä Keniassa).⁹

Afrikan itärannikolta on löytynyt koristeellista keramiikkaa, josta osa heijastaa perinteisiä afrikkalaisia piirteitä mutta osa on selvästi islamilaista sinisine tai vihreine lasitteineen. Osa muslimiasutuksesta itärannikon saaristossa palautuu arkeologisten löytöjen perusteella 800-luvulle. Nykyisen Tansanian eteläosassa sijaitsevasta Kilwan kaupungista 800–1100-luvuilta peräisin oleva arkeologinen evidenssi on afrikkalaista ja homogeenista, mikä vahvistaa arabiankielisten kirjallisten lähteiden antamaa kuvaa siitä, että tänä aikana Kilwassa ei vielä ollut muslimiväestöä. Muuan varhainen itärannikon saaristosta löydetty moskeija on Sansibarilla Kizimkazissa. Sen *mihrabin* (rukoussyvennyksen)

1 Chaudhuri 1985, 36, 44–45.

2 Mathew'n (1975, 155–156) mukaan Ptolemaioksen teos on luonteeltaan kumulatiivinen ja Itä-Afrikkaa koskeva tieto on itse asiassa 300–400-luvuilta. Mathew'n artikkeli käsittelee myös toista Itä-Afrikkaa koskevaa keskeistä antiikin lähdetä, anonymiä teosta nimeltä *Periplus Maris Erythraei*.

3 Freeman-Grenville 1988, 5–6.

4 Grottanelli 1975, 71–72.

5 Vrt. Chaudhuri 1985, 42–43.

6 Hrbek 1992, 285.

7 Ks. tästä kysymyksestä tarkemmin Pouwels 1987, 6, 28–29; Spear 2000, 265–271.

8 Orjuudesta ja etnisyydestä islamilaisessa maailmassa ks. Lewis 1990.

9 Spear 2000.

piirtokirjoituksen vuosiluku vastaa vuotta 1106 jaa.¹⁰ Kenian rannikolla arkeologisia kaivauksia tehnyt James Kirkman katsoo, että arabialaisvaikutteinen, verrattain yhtenäinen urbaani kulttuuri on siellä ajoitettavissa 1300–1400-luvuille.¹¹ Sitä varhaisempi todistusaineisto on niukkaa, mikä kieli ainakin siitä, että edeltävä elintaso oli vaatimaton.

Vanhempi historiantutkimus korosti muslimi-imigranttien merkitystä urbaanin kulttuurin synnyssä, mutta uudempi arkeologinen aineisto näyttää osoittavan, että kivistä rakennettujen kaupunkien synty on ymmärrettävä ennen kaikkea afrikkalaisena, ei ”islamilaiana”, ilmiönä. Sillä on vertailukoh- tia muualla Afrikassa.¹²

Arabiankieliset kirjalliset lähteet

Kirjallisen todistusaineiston niukkuus on suurin syy, miksi alueen 700–1500-lukujen historiasta voi sanoa vain vähän. Suurin osa materiaalista on kirjoitettu arabiaksi.¹³ Päälähteitä ovat keskiaikaiset arabiaksi kirjoitetut maantieteelliset teokset,¹⁴ joista osa perustuu ensikäden tietoon. Tämän lisäksi on joitakin muita lähteitä, kuten kuuluisan matkajaan Ibn Battutan (k. 1377) matkakertomus *Rihla*. Arabikirjoittajat kutsuvat Itä-Afrikan asukkaita nimityksellä *al-zanj*. Sanan etymologia on epävarma. Zanj-maan pohjoispuolella sijaitsi arabikirjoittajien mukaan Barabara-maa, eteläpuolella Sofala-maa. Zanj-maa herätti arabikirjoittajien mielenkiintoa enemmän kuin rannikon muut osat, ennen kaikkea vilkkaasta kaupankäynnistä johtuen.¹⁵ Varhaisin merkittävää tietoa sisältävä lähde on al-Mas’udin historiallis-maantieteellinen teos *Muruj al-dhahab*, (kirjoitettu noin 943–948). Seuraava huomionarvoinen lähde on al-Idrisin maantieteellinen teos *Nuzhat al-mushtaq* (kirjoitettu noin 1154). Näihin voidaan lisätä Ibn Battutan tarjoama tieto.

Al-Mas’udin teos *Muruj* sisältää paljon mielenkiintoista evidenssiä rannikon historiasta. Kirjoittaja painottaa Zanj-maan ei-islamilaista luonnetta, mikä kertoo siitä, että 900-luvulla rannikolla ei ilmeisesti vielä asunut kovin paljon muslimeita. Hänen mukaansa Zanj-maalla on kauppayhteyksiä meren taakse muslimialueille – näistä hän mainitsee sirafilaiset ja omanilaiset kauppiat – sekä kauemmas, aina Intiaan ja Kiinaan saakka. Zanjit ovat kui-

tenkin al-Mas’udin mukaan pakanoita: ”Heillä ei ole *shari’aa* (pyhää lakia), johon he tukeutuisivat, vain kuninkaitensa määräykset” (*Muruj* 2, 17). Alue on al-Mas’udin mukaan tunnettu kauppatavaroistaan, joista hän mainitsee helmet, jalokivet, karneolin, ambran, eläinten taljat, mausteet ja eksoottiset puulajit. Rannikolla oli myös kulta-, hopea- ja rauta-kaivoksia (*Muruj* 1, 111–112).

Al-Mas’udi mainitsee Afrikan itärannikolta vain yhden alueen, jonne islam on jo levinnyt. Kyseessä on Qanbalun saari, joka yhdistetään yleensä nykyiseen Pembaan, joskaan identifikaatio ei ole täysin varma. Al-Mas’udin mukaan Qanbalua asuttavat muslimit, mutta heidän kieltensä on zanj-kieli. Ilmeisesti Pembasta tuli verrattain varhain turvallinen keskus muslimikauppiaille itärannikon kaupassa. Al-Mas’udin mukaan muslimit valloittivat saaren jo vuoden 750 tienoilla:

Qanbalun saari sijaitsee meressä, jota kutsutaan Zanj-mereksi. Saaren asujien joukossa on muslimeja, jotka tätä nykyä puhuvat zanj-kieltä ja jotka valloittivat saaren ja alistivat sen koko zanj-väestön samaan tapaan kuin muslimit valloittivat Kreetan Välimerellä. Tämä [Qanbalun valloitus] tapahtui likimain silloin, kun valta siirtyi umajadeilta abbasideille [v. 750].¹⁶

On oletettavaa, että muslimivalloittajat assimiloituivat alkuperäisväestöön, koska eivät enää al-Mas’udin aikaan puhuneet arabiaa tai persiaa. Al-Mas’udin mukaan Qanbalu oli omanilaisten ja persialaisten kauppalaivojen määränpää Zanj-merellä. Se oli todennäköisesti vientitavaroita välittävä keskus. Qanbalu tunnetaan myös muista arabialaisista teoksista, joskaan aina ei ole selvä, tarkoittavatko ne nimityksellä samaa paikkaa.

Al-Idrisin mukaan saari nimeltä Qanbala sijaitsee Etelä-Arabian välittömässä läheisyydessä ja on asumaton. Näin ollen se tuskin on sama saari kuin al-Mas’udin Qanbalu, vaikka kirjoitusasut muistuttavat toisiaan läheisesti. Al-Idris mainitsee myös saaren nimeltä Sharbuwwa, joka voisi olla Pemba tai jokin sen lähisaari:¹⁷

Rannikon Zanj-maata vastapäätä on Zanj-saaristo. Saaria on monta, ja ne ovat pinta-alaltaan suuria. Niiden

asukkaat ovat tummaihoisia ja he viljelevät durraa, soke-
riruokoa ja mustaa kamferipuuta. Yksi saariston saarista
on Sharbuwwa. – – Siellä on helmien sukelluspaikkoja ja
maukkaita mausteita, ja kauppiaita tulee sinne. Saarien
joukossa on myös Anjaba [nyk. Sansibar], ja kaupunkia,
jossa sen väestö asuu, kutsutaan zanj-kielellä Ungujaksi.
Sen asukkaat ovat sekarotuisia ja nykyään suurimmaksi
osaksi muslimeita.¹⁸

Saaristolla ei vielä al-Idrisin aikana ollut merkitystä
kauppapaikkana. Hänen teoksestaan välittyy kuvaa,
että varsinainen Zanj-maa oli pakanallista, saaristo
puolestaan islamisoitunutta. Ainakaan hän ei mis-
sään kohdin mainitse Zanj-maassa asuvan muslimi-
meja. Myöhemmin Pembani aseman tärkeimpänä
kauppasatamana otti Mogadishu. Etelämpänä mer-
kittävä keskus oli Kilwa, joka välitti muun muassa
kultaa, norsunluuta ja mangrovepuuta.¹⁹

Kuuluisa arabimaailmanmatkaaja Ibn Battuta
matkusti laajalti myös Afrikassa.²⁰ Hän kävi Afrikan
itärannikolla noin vuonna 1329. Hänen kertomuk-
sensa kuvaa sitä, että Mogadishusta oli tullut Itä-Af-
rikan merkittävin kaupunki ainakin muslimeille.²¹
Hän kertoo Mogadishun rikkauksista seuraavasti:

Sitten matkustimme sieltä [Zailasta] viisitoista päivää
meritse, kunnes saavuimme Mogadishuun, joka on suun-
naton kaupunki. Sen väellä on paljon kameleita, joita he
teurastavat ruoaksi satapäin joka päivä; heillä on myös
paljon lampaita. Sen asukkaat ovat mahtavia kauppiaita.
Siellä valmistetaan kankaita, joita kutsutaan kaupungin
nimen mukaan ja joilla ei ole vertaa. Sieltä niitä viedään
Egyptin markkinoille ynnä muualle.²²

Ibn Battuta jatkaa kuvailemalla Mogadishun sult-
taanin hovin loistetta. Hänen kertomansa perus-
teella arabit olivat sulautuneet alkuperäisväestöön.

Ibn Battuta kävi kahdessa muussakin Afrikan
itärannikon merkittävässä kaupungissa, Momba-
sassa ja Kilwassa. Mombasan hän mainitsee vain
ohimennen, Kilwaa hän kuvaa tarkemmin, muun
muassa seuraavasti:

Kilwa on mitä kaunein kaupunki. Sen rakennukset ovat
taidokkaasti rakennettuja: kaikki talot ovat puusta, ja
niiden katot on tehty *das*-ruoista. Sen asukkaat käyvät

jihadia (pyhää sotaa), sillä he ovat samalla maaperällä pa-
kana-zanjiin kanssa. Suurin osa kilwalaisista on hurskaita
ja he kuuluvat shafi'ittiseen lakikoulukuntaan.²³

Kilwa kuvataan täysin islamisoituneena. Ibn Bat-
tutan aikaan siis näyttää siltä, että rannikko Moga-
dishusta Kilwaan asti oli voittopuolisesti islamilais-

10 Hrbek 1992, 285–287; Pouwels 1987, 24.

11 Kirkman 1975, 226–247.

12 Wynne-Jones 2007.

13 Ks. kattava lista Itä-Afrikkaa käsittelevistä arabiankie-
lisistä alkuperäisteoksista Chittick–Rotberg 1975, 272–
283. Käännökset arabiasta suomeen tässä artikkelissa
ovat omiani.

14 Nämä on kirjoitettu Afrikan ulkopuolella eli kirjoittajat
eivät olleet paikallisia. Maantieteellinen etäisyys vähen-
tää teosten luotettavuutta. On kuitenkin huomattava,
että lähteiden tietyyttypinen välinpitämättömyys Itä-
Afrikan suhteen tarkoittaa myös sitä, että niiden antama
kuva ei liene poliittisten tai ideologisten päämäärien vä-
rittämää, kuten on paikallisten, suulliseen perimätietoon
perustuvien kronikoiden laita.

15 Trimmingham 1975, 119–120.

16 *Muruj* 1, 111.

17 Ks. karttarenkonstruktio Trimmingham 1975, 138–141.

18 *Nuzhat al-mushtaq*, 61

19 Chaudhuri 1985, 56–57.

20 Olen käsitellyt Ibn Battutan matkoja Länsi- ja Pohjois-
Afrikassa toisaalla; ks. Lindstedt 2011.

21 Ibn Battutan *Rihla* on kirjoitettu kauan varsinaisen mat-
kan jälkeen. Siinä on monia ongelmakohtia (väärinmuis-
tumia?) ja jotkut tutkijat ovat kyseenalaistaneet, kävikö
Ibn Battuta kaikkialla, missä väitti käyneensä.

22 *Rihla*, 139.

23 *Rihla*, 142. Ibn Battuta vaikuttaa eksplisiittisesti kiel-
tävän sen, että Kilwan ”valtioukontona” olisi ollut
12-šiialaisuus, kuten eräät tutkijat ovat ehdottaneet.
Ibn Battuta tosin kirjoittaa usein epäselvästi tai muistaa
väärin. Tästä huolimatta argumentit 12-šiialaisuuden
puolesta eivät ole kovin vakuuttavia. Ensimmäinen viite
šiialaisuuteen sanotaan olevan se, että Kilwan muslimi-
myyhteisö odotti 1500-luvun alussa messiaanista hah-
moa nimeltä Muhammad. Tämän voi tulkita olevan ns.
Mahdi, mutta 12-šiialaisten lisäksi myös sunnalaiset
odottavat häntä tulevaksi aikain lopussa, mikä tuntuu
jääneen joiltain Afrikan-tutkijoilta huomaamatta. Toinen
argumentti on se, että portugalilainen João de Barros
(k. 1570) mainitsee zaidilaisten (nykyään pieni, lähinnä
Jemenissä vaikuttava šiialainen lahko) vaikutuksen itä-
rannikolla. Barroksen kirjoitus on kuitenkin tässä kohtaa
epäselvää. Ja mikä huomattavampaa, ensimmäinen ja
toinen argumentti ovat sikäli ristiriidassa, että zaidilaiset
ja 12-šiialaiset eivät missään tapauksessa ole sama asia.
Zaidilaiset eivät myöskään odota samanlaista Mahdia.
Heille Mahdi ei ole varsinaisesti messiaaninen hahmo,
vaan yhteisön sisästä nouseva oikeamielinen johtaja.

ta. Sisämaa oli kuitenkin ”pakanallista”, ja muslimit kävivät *jhadia* näitä pakanoita vastaan. Luultavasti kyseessä olivat lähinnä orjienryöstöretket.

Arabiankieliset lähteet vahvistavat arkeologisen aineiston antamaa kuvaa siitä, että rannikko säilytti paikallisen kulttuurin ja perinteisen uskonnon ainakin 1100-luvulle. Suhteellisen myöhäinen al-Idrisi antaa sen kuvan, että kaikkialla rannikolla poliittinen valta oli paikallisilla afrikkalaisilla. Sofalan rannikkokoin oli pakanallinen. Toisaalta lähteet puhuvat lisääntyvistä kauppasuhteista Intian valtameren yli sekä arabialaisten, persialaisten ja intialaisten kauppiaiden vierailuista ja läsnäolosta. Noin 1100-luvun puolivälin jälkeen valtauskonto tuntuu monessa rannikon keskuksessa vaihtuneen islamiksi, joskin usein tämä tarkoitti vain hallitsijan kääntymistä islamiin. Kehityssuunta oli kuitenkin selvä. Afrikan itärannikon väestön islamisoituminen näyttää tapahtuneen 1100–1300-lukujen aikana. Saaristo islamisoitui aikaisemmin ja valtaosa saarien asukkaista oli muslimeita jo 1100-luvulla. Islamisoitumisen myötä alkoi suhteellisen homogeeninen urbaani ja kaupankäyntiin perustava kulttuuri, joka oli niin elinvoimainen, että se levisi etelään Kilwaan saakka.²⁴ Leviämistä seuraavaa ajanjaksoa, vuosisatoja 1300–1600, voi nimittää rannikon historian kulttuurikaudeksi: kauppa saavutti huippunsa, uusia kyliä ja kaupunkeja perustettiin, omalaatuinen arkkitehtoninen tyyli vakiintui ja islam takasi ihmisille jossain määrin yhtenäisen eettisen normiston ja lain – ainakin niille, jotka olivat siihen valmiita kääntymään.²⁵

Arabiankielisten lähteiden ohella tunnetaan myös joitakin kiinankielisiä lähteitä.²⁶ Ne tarjoavat jonkin verran lisätietoa, mutta pääasiassa ne toistavat samaa kuin arabiankieliset lähteet. Todennäköisesti niiden sisältämä tieto on peräisin arabeilta, eikä niitä siksi pidetä yhtä tärkeinä.²⁷ Niillä on silti oma todistusarvonsa: jo varhaiset kiinalaiset lähteet puhuvat kaupasta, jota käytiin koko Intian valtameren pituudelta. Etelä-Afrikan rannikko oli kiinalaisille etenkin tavoiteltujen ylellisyystavaroiden ambran ja norsunluun lähde.²⁸ Kiinalaiset tekstit myös varmistavat sen, että rannikolla käytiin laajamittaista orjakauppaa.²⁹

Suullisiin perimätietoihin perustuvat paikalliset kronikat

Kolmas lähderyhmä sisältää suullisia traditioita, joita on kirjoitettu ylös muun muassa niin sanotuissa Paten, Lamun ja Kilwan kronikoissa. Nykyisessä muodossaan kronikat ovat kuitenkin peräisin vasta 1800-luvulta, eivätkä ne näin ollen ole luotettavia lähteitä varhaisen historian tutkimuksessa. Kilwan kronikan varhaisempi versio sisältyy tosin João de Barroksen (k. 1570) teokseen *Décadas*, joka on kaikesta epätarkkuudestaan huolimatta kelvollinen lähde rannikon historiaa tutkittaessa. Kronikoille on tyypillistä niin sanottu ”teleskooppi-ilmiö”: pitkätkä historialliset prosessit kuvataan nopeina ja yksinkertaisina. Lisäksi paikallisilla kronikoilla on ideologisia päämääriä, kuten valtaapitävien aseman pönkittäminen.³⁰

Verrattain varhaista Kilwan kronikkaa lukuun ottamatta suulliseen perimätietoon perustuvassa informaatiossa onkin vaikea nähdä arvoa varhaisen historian tutkimukselle. Kilwan kronikasta on säilynyt kaksi versiota, portugalinkielinen versio (João de Barroksen *Décadas*-kirjassa) ja arabiankielinen versio, jonka nimi on *Kitab al-sulwa fi akhbar al-Kulwa*.³¹ De Barroksen teksti perustuu johonkin varhaiseen arabiankieliseen versioon kronikasta ja suulliseen perimätietoon, mutta käännöksen (tai mukaelman) yksityiskohdat vaikuttavat menneen sekaisin. Arabiankielisen version ongelma on puolestaan se, että siitä on säilynyt vain yksi, myöhäinen käsikirjoitus. Kilwan kronikan kirjoittamisajankohdan voi sijoittaa 1500-luvulle, vaikka meille säilyneet versiot heijastelevat tuota alkuperäisteosta vain puutteellisesti. Kronikka listaa Kilwan kaupungin sulttaanit ja päätapahtumat 900-luvulta 1400-luvulle, mutta kronikka sijoittaa muslimien saapumisen alueelle noin 200 vuotta liian varhaiseen ajankohtaan.³² Kilwan kronikan mukaan kaupungissa olisi pitänyt valtaa islamilainen sultanaatti jo 900- tai viimeistään 1000-luvulla, mutta tämä vaikuttaa epätodennäköiseltä sekä arabialaisen todistusaineiston että arkeologian valossa.

LOPPUPÄÄTELMÄT

Artikkelissani olen valottanut sitä, mitä Afrikan itärannikon islamisoitumisesta voidaan sanoa aikalaislähteiden, erityisesti arabiankielisen kirjallisen

aineiston valossa. Muut merkittävät aikalaislähteet ovat materiaalisia ja onkin toivottavaa, että arkeologia ja numismatiikka tuovat tulevaisuudessa lisävaloa rannikon historiaan.

Afrikan itärannikon islamisoituminen liittyy vahvasti kaupankäyntiin – toisaalta myös ryöstelyyn. Orjakaupalla oli merkittävä rooli siinä, että arabimuslimit ensinkään tulivat rannikolle. Vaikka rannikon väestö pikku hiljaa kääntyi islamiin, se ei pyrkinyt levittämään uskoa sisämaahan, koska se olisi tarkoittanut orjakaupan tyrehtymistä tai ainakin vaikeutumista.

Arabialaisen elementin korostaminen Itä-Afrikan historiaa tarkasteltaessa on joskus saanut tutkijat pitämään alueen sivistystä tuontitavarana. Näin ei kuitenkaan ole, joskaan arabialais-islamilaisten kulttuurin merkitystä ei voi ohittaa. Merkittävää on kuitenkin se, kuinka voimakkaasti arabiankielinen lähdeaineisto vahvistaa käsitystä rannikon kulttuurin afrikkalaisesta luonteesta.

Todistusaineisto viittaa siihen, että vuoteen 1000 mennessä omaleimainen swahili-kulttuuri kukoisti jo – toisin sanoen ennen arabialais-islamilaisten kulttuurin suurempaa vaikutusta. Esimerkiksi suurella osalla alueen materiaalisesta tai arkkitehtuurisesta jäämistöstä ei ole analogioita arabialaisilla tai persialaisilla alueilla.³³ Kulttuurit eivät kuitenkaan koskaan ole valmiita tai sulkeutuneita, ja Afrikan itärannikkokin imi toisella vuosituuhannella yhä enemmän vaikutteita muista kulttuureista. Alueen kannalta tärkein on se, jota voidaan yleisesti nimitää arabialais-islamilaiseksi kulttuuriksi.³⁴

Edelleen on huomionarvoista, että rannikon islam piti ja pitää sisällään paljon perinteisiä afrikkalaisia elementtejä. Afrikan islamisoitumisen sijaan voitaisiin yhtä hyvin puhua islamin afrikkalaistumisesta.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Arabialaiset lähteet

IBN BATTUTA

s.a. *Rihlat Ibn Battuta*. Beirut: Dar al-Arqam.

AL-IDRISI

1970–1984 *Nuzhat al-mushtaq. Opus Geographicum*. Ed. Gabriell Cerulli et al. Napoli: Brill.

AL-MAS'UDI

1964 *Muru' al-dhahab wa ma'adin al-jawahir*, 1–4. Toim. Muhammad Muhyiddin 'Abdalhamid. Kairo: Al-Maktabat al-Tijariyyat al-Kubra.

Tutkimuskirjallisuus

CHAUDHURI, K. N.

1985 *Trade and Civilisation in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*. Cambridge: Cambridge University Press.

CHITTICK, NEVILLE

1965 "The 'Shirazi' Colonization of East Africa". *Journal of African History* 4/3, 275–294.

1975 "The Peopling of the East African Coast". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 16–44.

CHITTICK, H. NEVILLE & ROTBERG, ROBERT I. (ED.)

1975 *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. New York: Africana.

-
- 24 Jotkut tutkijat tosin vähättelevät islamin merkitystä tässä kukoistuksessa ja pitävät kultakautta eritoten paikallisenä, "afrikkalaisena ilmiönä", ks. esim. Nurse & Spear 1985. Tällaisessa tulkinnassa on paikoitellen nähtävissä, ettei arabialaisille lähteille anneta juuri arvoa, vaikka ne todellisuudessa ovat ainoita aikalaislähteitä. Mielestäni "afrikkalaista" tai "islamilaista" osatekijää ei kumpaakaan pitäisi painottaa liiaksi toisen kustannuksella. Sanomatakin on selvää, että molemmat käsitteet – "afrikkalainen kulttuuri" ja "islamilaisten kulttuuri" – ovat hyvin ongelmallisia, ja johtavat helposti siihen virheelliseen ajatukseen, että nämä kulttuuripiirit ovat monoliittisia ja homogeenisiä.
- 25 Hrbek 1992, 287–290; Pouwels 1987, 22–31; Trimmingham 1975, 129.
- 26 Näistä tarkemmin Wheatley 1975, 76–114.
- 27 Chittick 1975, 21–22.
- 28 Wheatley 1975, 104–106.
- 29 Chittick 1975, 21; Wheatley 1975, 109.
- 30 Hrbek 1992, 288–289. Suullisten traditioiden käytöstä varhaisen historian rekonstruomisessa ks. Pouwels 1987, 42–62. Historiantutkimuksessa katsotaan yleisesti, että suullinen perimätieto voi välittää luotettavaa tietoa korkeintaan 200 vuoden takaa. Paikalliskronikat ovat tietysti mielenkiintoisia dokumentteja siitä, miten myöhemmät sukupolvet suhtautuivat alueen varhaiseen historiaan.
- 31 Kilwan kronikasta ks. tarkemmin Chittick 1965.
- 32 Chittick 1965, 291–292.
- 33 Hrbek 1992, 291.
- 34 Pouwels 1987, 1–2.

- FREEMAN-GRENVILLE, G. S. P.
 1988 "The Times of Ignorance: A Review of Pre-Islamic and Early Islamic Settlement on East African Coast". *The Swahili Coast, 2nd to 19th Centuries: Islam, Christianity and Commerce in Eastern Africa*. London: Variorum Reprints.
- GROTTANELLI, V. L.
 1975 "The Peopling of the Horn of Africa". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 44–76.
- HRBEK, I. (ED.)
 1992 *General History of Africa 3: Africa from the Seventh to the Eleventh Century*. London: James Currey.
- KIRKMAN, JAMES
 1975 "Some Conclusions from Archaeological Excavations on the Coast of Kenya, 1948–1966". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 226–247.
- LEWIS, BERNARD
 1990 *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. New York: Oxford University Press.
- LINDSTEDT, ILKKA
 2011 "Keskiajan suurin maailmanmatkaaja Ibn Battuta Malissa". *Marhaba* 2011, 34–43.
- MATHEW, GERVAASE
 1975 "The Dating and the Significance of the Periplus of the Erythrean Sea". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 147–164.
- NURSE, DEREK & SPEAR, THOMAS
 1985 *The Swahili: Reconstructing the History and Language of an African Society, 800–1500*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- POUWELS, RANDALL
 1987 *Horn and Crescent: Cultural Change and Traditional Islam on the East African Coast, 800–1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPEAR, THOMAS
 2000 "Early Swahili History Reconsidered". *The International Journal of African Historical Studies* 33/2, 257–290.
- TRIMINGHAM, J. S.
 1975 "The Arab Geographers and the East African Coast". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 115–147.
- WHEATLEY, PAUL
 1975 "Analecta Sino-African Recensa". *East Africa and the Orient: Cultural Syntheses in Pre-Colonial Times*. Ed. H. Neville Chittick & Robert I. Rotberg. New York: Africana, 76–114.
- WYNNE-JONES, STEPHANIE
 2007 "Creating Urban Communities at Kilwa Kisiwani, Tanzania, AD 800–1300". *Antiquity* 81, 368–380.